

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.131

ГЛАСНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСНОВНІ ОЗНАКИ

Багнюк Г.І.,
аспірант кафедри правосуддя та кримінально-правових дисциплін
Національний університет «Острозька академія»

Стаття присвячена дослідженню поняття «засади гласності і відкритості судового провадження в кримінальному процесі». Автор досліджує дану проблему через з'ясування змісту категорій «гласності» і «відкритості» кримінального провадження, та вказує на основні суперечливі моменти щодо даних понять.

Ключові слова: принцип, засада, кримінальне провадження, гласність, відкритість, «внутрішня» і «зовнішня» гласність.

Банюк Г.И. / ГЛАСНОСТЬ КРИМИНАЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА: ПРАВОВАЯ ПРИРОДА И ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ / Национальный университет «Острожская академия», Украина

Статья посвящена исследованию понятия «принципы гласности и открытости уголовного производства». Автор исследует данную проблему через сопоставление понятий «гласности» и «открытости» уголовного производства, указывая на основные противоречивые моменты относительно данных понятий.

Ключевые слова: принцип, уголовное производство, гласность, открытость, «внутренняя» и «внешняя» гласность.

Banyuk G.I. / PUBLICITY CRIMINAL INDUSTRY LEGAL: NATURE AND MAIN CHARACTERISTICS / National University «Ostrog Academy», Ukraine

The article investigates the notion of principles of transparency and openness of the proceedings in the criminal process. The author examines this problem by clarifying the content categories of the concept of transparency and openness of the criminal proceedings, and indicates the major controversies about these concepts

In a constitutional state based on principles of justice, ensuring the rights of trial participants and guarantees of their implementation in such a way that every person concerned to create a real opportunity to exercise their fundamental right to judicial protection. Basic principles of justice in a legal state with democratic and human rights focus. Thus, with the principles of justice in Ukraine, paragraph 7 of Article 129 of the Constitution of Ukraine contains publicity trial and its complete recording by technical means. This means that transparency and full trial recording by technical means is an integral and mandatory components of a trial within the limits established by the Constitution of Ukraine and detailed procedural laws. Of particular relevance is the problem referred to in Art. 27 Code of Ukraine. The provisions require thorough research to good use in practice.

Despite the fact that the issue of the principle of transparency in the domestic legal literature paid much attention, while taking into account the provisions referred to in Art. 27 Code of Ukraine, still remain rather controversial concept and content of the principle of transparency and openness of the criminal proceedings, including the trial division of publicity to the «internal» and «external» and including its contents institute of public participation in the administration of justice.

For scientific research of the concept of «publicity of criminal proceedings» should clarify the content categories of «transparency», «openness to the socio-political sense», «transparency as a legal category», «limit publicity of criminal proceedings», «internal and external publicity of criminal proceedings».

Key words: principle, principle, criminal proceedings, transparency, openness, «internal» and «external» transparency.

Демократичні перетворення в нашій країні, що зачіпали всі сфери життя суспільства, змусили по-новому подивитися на такий інститут як гласність в якості гарантії вираження народом своєї волі і контролю з боку суспільства за діяльністю державних органів.

Нині в країні загострені соціальні протиріччя і наявний високий рівень злочинності. У цих умовах особливого значення набуває зміцнення законності і правопорядку, вдосконалення діяльності суду і органів досудового розслідування.

Багато в чому це залежить від дотримання основних принципів кримінального провадження, в якому без дотримання гласності взагалі неможливо говорити про реалізацію його принципів. Отже, дослідження засад гласності й відкритості кримінального провадження є як ніколи актуальним.

Питанням гласності кримінального процесу присвячено чималодосліджень і публікацій вітчизняних (В.В. Леоненко, Г.І. Чангулі, М.І. Сірий, Ф.Й. Міллер, В.Т. Маляренко,

В.В. Король, І.Л. Беспалко, Г.П. Тимченко, Д.Є. Кутоманов тощо); радянських (А.А. Шушанашвілі, І.І. Мартинович та інші); російських (І.Я. Войницький, М.О. Чельцов, І.Л. Петрухін, З.В. Макарова, Т.М. Добровольська, С.В. Романов, Д.О. Голованов) та зарубіжних дослідників.

Не дивлячись на те, що питанню принципу гласності у вітчизняній юридичній літературі приділялась значна увага, враховуючи положення зазначені в ст. 27 КПК України [1, с. 12], все ж таки досить суперечливими залишаються поняття та зміст принципу гласності і відкритості кримінального провадження, зокрема щодо поділу гласності судового процесу на «внутрішню» і «зовнішню», та входження до її змісту інституту участі громадськості у здійсненні правосуддя.

Метою статті є комплексне дослідження правової природи понять «гласності та відкритості кримінального провадження».

Для наукової розробки проблеми поняття «гласність кримінального судочинства» важливе значення має з'ясування

змісту категорій «гласність», «гласність у соціально-політичному розумінні», «гласність як правова категорія», «межі гласності кримінального судочинства», «внутрішня і зовнішня гласність кримінального судочинства» [2, с. 14].

У лексичному розумінні термін «гласність» визначається як абстрактний іменник до слова «гласний», тобто «приступний для широкої громадськості, відкритий, публічний» [3, с. 80].

С. І. Ожегов і Н. Ю. Шведова визначають гласність як відкриту і повну інформацію усього населення про будь-яку суспільно значиму діяльність і можливість її вільного і широкого обговорення. Гласний – доступний для громадського ознайомлення і обговорення [4, с. 132]. «Гласність – одна із найважливіших демократичних засад, яка забезпечує відкритість роботи органів управління, доступність для суспільного ознайомлення з їх діяльністю. Вона є найбільш масовою формою контролю населення за роботою органів влади, центральних і місцевих, боротьби проти бюрократизму» [5, с. 84].

У загальноприйнятому, широкому розумінні гласність – це, перш за все, відкритість і публічність у діяльності державних структур як умови демократичного прийняття рішень, а також поінформованість громадян про всі соціально значущі проблеми, які стосуються їх інтересів.

Основний зміст і значення гласності полягає у:

- свободі і публічності слова усного і свободі слова друкованого; у відкритому співставленні ідей, думок;
- відкритості і доступності діяльності всіх органів влади і управління, посадових осіб для громадян; можливості безперешкодного звернення до них громадян з пропозиціями і заявами;
- наданні громадянам та їх об'єднанням інформації, необхідної для участі в обговоренні і вирішенні питань державного і громадського життя, а також тієї, що торкається їх прав, обов'язків і законних інтересів;
- вільному виявленні, вивченні і оголошенні громадської думки;
- праві громадян знати, чи враховується громадська думка при прийнятті рішень чи ні, а якщо ні, то з яких причин;
- обнародуванні прийнятих рішень і доведенні їх до відома зацікавлених осіб та організацій [6, с. 6].

Гласність – не тільки політична, але й правова категорія. При розробці проекту Закону про гласність у колишньому СРСР було вироблено певне поняття гласності. Гласність означає: відкритість діяльності державних органів, громадських організацій і посадових осіб; надання громадянам та їх об'єднанням інформації, необхідної для участі в обговоренні і вирішенні питань державного і громадського життя... республіканського і місцевого значення, а також питань, що торкаються їхніх прав, обов'язків або законних інтересів; доступність організацій, установ і посадових осіб для приймання громадян; можливість безперешкодного звернення до них з пропозиціями і заявами; виявлення, вивчення і врахування громадської думки при розробці і прийнятті рішень; оприлюднення прийнятих рішень і доведення їх до відома громадян [7, с. 288-297]. Отже, гласність розглядається як правова вимога, що характеризує демократичність кримінального провадження та надає право суспільству на відповідну інформацію.

Як справедливо зазначає З. В. Макарова, гласність є різновидом соціальної гласності [8, с. 22]. У відповідності з поняттям гласності, громадяни мають бути правдиво поінформовані про життя суспільства і держави, недоліки і досягнення в роботі організацій і посадових осіб. Гласність формує суспільну думку, підвищує соціально-політичну активність громадян і тим самим дає можливість вирішувати ті проблеми, що виникають відповідно до інтересів особи, суспільства і держави.

Професор В. Т. Маляренко, розкриваючи сутність конституційних засад судочинства, між гласністю і від-

критістю судового процесу не проводить ніяких меж [9, с. 84-100].

Інші автори стверджують що, поняття відкритості судового розгляду і гласності, хоча і мають багато спільного, але все-таки є різними. Зокрема, позиція З. В. Макарової полягає в тому що: «Відкритість означає доступність кримінального судочинства для всіх громадян, а гласність – не тільки доступність, але й можливість обговорення ходу і результатів кримінального провадження громадськістю, тобто спосіб формування громадської думки, її оцінки діяльності суду і правоохоронних органів, яку останні повинні врахувати з метою удосконалення своєї роботи. Іншими словами, гласність – це голос громадськості, який не може бути байдужим для учасників процесуальної діяльності. Гласність, таким чином, означає також, що діяльність по відкриттю, розслідуванню, розгляду та вирішенню кримінальних справ знаходиться під громадським контролем» [8, с. 9].

У кримінальному процесі гласність визначається як відкритий судовий розгляд [10, с. 62]. Але поняття гласності кримінального процесу не обмежується відкритим судовим розглядом, воно значне ширше. Як зазначає В. З. Лукашевич: «Своє найповніше і послідовне здійснення принцип гласності знаходить в стадії судового розгляду, але він діє в тому або іншому об'ємі в інших судових стадіях. Навіть у стадії попереднього розслідування постільки, поскільки, формуючи матеріали кримінальної справи, дізнавач, слідчий, прокурор повинні мати на увазі, що зібрані ними матеріали кримінальної справи згодом можуть бути оголошені і досліджені у відкритому судовому засіданні» [11, с. 128-129].

Російські дореволюційні юристи розрізняли, а деякі радянські, сучасні вітчизняні та східноєвропейські юристи і в наш час розрізняють гласність для сторін (учасників процесу) – внутрішню гласність і гласність для всіх громадян – гласність перед суспільством, гласність в широкому розумінні, або загальну, зовнішню гласність [12, с. 102; 13, с. 59; 14 с. 151; 15, с. 47].

Гласність для учасника процесу означає ознайомлення з матеріалами справи, присутність у залі судового засідання і поінформованість про дії суду та інших учасників процесу, за винятком наради суддів. Загальна (зовнішня) гласність має місце тоді, коли двері судового засідання відкриті для всіх, і засоби масової інформації можуть вільно, для всезагального ознайомлення розповсюджувати все, що відбувається у судовому засіданні.

Останні ж наукові розробки з цього питання хоча і надають перевагу визначенню гласності кримінального судочинства лише як зовнішнього явища, все ж таки залишаються суперечливими [16, с. 12; 17, с. 33].

Так З. В. Макарова стверджує, що присутність учасників процесу при провадженні процесуальних дій на досудовому розслідуванні, у суді, поінформованість їх про матеріали справи і про все, що проходить при розслідуванні і в залі судового засідання, являє собою не гласність кримінального процесу, а реалізацію учасниками процесу своїх прав і обов'язків. Тому не можна погодитися з авторами, які до елементів гласності відносять ознайомлення з матеріалами справи учасників розслідування і проведення ряду слідчих дій у присутності захисника [18, с. 60]. Гласність учасників судового розгляду є необхідним елементом їх процесуальної рівності, гарантією забезпечення їх прав, а не гласністю кримінального судочинства. Тому під гласністю кримінального процесу слід розуміти, на думку З. В. Макарової, тільки загальну (зовнішню) гласність [8, с. 10].

Такої думки дотримується М. С. Строгович: «Гласність для сторін, не є гласністю у власному значенні слова, а процесуальне право сторін брати участь в проведенні процесуальних дій, є право змагальності [19, с. 83]. Змагальність в процесі аж ніяк не суперечить

дії принципу гласності, а навпаки, сприяє його прояву. Тому гласність може бути тільки зовнішньою і єдиною. Гласний кримінальний процес повинен бути таким, щоб громадськість могла знати, що і як в нім відбувається, висловити свою думку про кримінальний процес в цілому, його учасників і т. д. Таким чином, суттю гласності кримінального процесу є його доступність для громадського ознайомлення».

Іншу точку зору підтримує М. І. Сірий. Автор відзначає абсолютний характер гласності сторін. Він говорить, що реалізація права учасником процесу бути поінформованим про провадження у справі цілком залежить від його волі і ніяк не залежить від волі суб'єктів, які ведуть процес. Дане право не закріплене окремо в законі, а випливає із ряду його вимог [20, с. 27].

Також М. І. Сірий вказує, що гласність сторін є складовою частиною гласності кримінального судочинства, але не є елементом змісту принципу гласності. І в цьому він не бачить протиріччя. Принцип права включає регулюючу засаду, яка володіє відокремленістю від інших принципів системи. І якщо гласність сторін абсолютна у правовій системі, тобто «нерегульована» з точки зору вимог гласності, то їй немає місця у регулюючій, відокремленій правовій засаді, якою є даний принцип права. У ній вона була б «мертвим вантажем» [20, с. 28-29].

Узагальнюючи, слід підкреслити, що вірними є позиції З. В. Маркової та М. С. Строговича, які під гласністю кримінального провадження розуміють тільки загальну (зовнішню) гласність. Гласність сторін не є елементом змісту засади кримінального провадження.

До предмету гласності кримінального процесу відносять інформацію про хід розслідування і судового розгля-

ду кримінального провадження, проміжні і кінцеві результати такої діяльності. Якщо на досудовому розслідуванні та при ухваленні вироку в нарадчій кімнаті ця інформація повинна бути процесуально оформленою, цілісною та завершеною, то в процесі судового розгляду вона, крім того, полягає і в розголошенні цього змісту показань, матеріалів, документів тощо, тобто характеризується ще й повнотою та послідовністю.

Таким чином, предмет гласності кримінального судочинства складає інформація, яка безпосередньо пов'язана із реалізацією правових норм у судовій діяльності.

Враховуючи результати даного дослідження, слід вказати, що ознаками гласності судового провадження є такі:

- 1) відкритість судового розгляду кримінальних справ;
 - 2) це правова вимога, що характеризує демократичність кримінального провадження;
 - 3) є правом громадян знайомитися з ходом судового розгляду, отримувати інформацію про судовий розгляд справи з можливістю її подальшого розповсюдження;
 - 4) її предметом є інформація, яка характеризується процесуальною оформленістю, цілісністю і завершеністю при досудовому слідстві, а при судовому розгляді кримінальних справ – повнотою та послідовністю;
 - 5) під гласністю кримінального процесу слід розуміти зовнішню гласність для всіх громадян;
 - 6) сприяє широкому обговоренню конкретних кримінальних справ та формуванню громадської думки і підвищенню соціально-політичної активності громадян.
- Підсумовуючи вищевикладене, робимо висновок: гласність – це не тільки політичний, але і правовий інститут, який нерозривно пов'язаний з конституційними гарантіями свободи думки та слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року. – К. : Алерта, 2012. – 304 с.
2. Король В. В. Засада гласності та її обмеження в кримінальному судочинстві України : Дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук зі спец. 12.00.09 / В. В. Король ; Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2002.
3. Словник української мови. Т. 2-К. : Наук. думка, 1971. – 550 с.
4. Ожегов С. Словарь русского языка / Под ред. чл.-кор. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1987. – 748 с.
5. Краткий политический словарь / Абаренков В. П. Аверкин А. Г., Агешин Ю. А. и др. ; Сост. и общ. ред. Н. В. Шишлина. – 5-е изд., доп. – М. : Политиздат, 1988. – 477 с.
6. Гласность судебной деятельности по уголовным делам / Отв. ред. В. В. Леоненко. – К. : Наук. думка, 1993. – 188 с.
7. Гласность : мнения, поиски, политика : Сборник / Сост. и отв. ред. Ю. М. Батулин. – М. : Юрид. лит., 1989. – 366 с.
8. Макарова З. В. Гласность уголовного процесса : Монография / Под ред. З. З. Зинатуллиной. – Челябинск : ЧГТУ, 1993. – 178 с.
9. Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства / В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с.
10. Юридический энциклопедический словарь / Гл. ред. А. Я. Сухарев. – М. : Советская энциклопедия, 1984. – 416 с.
11. Уголовный процесс России : Общая часть. Учебник / Под ред. В. З. Лукашевича. – СПб. : Издательский дом С-Петербур. гос. ун-та, 2004. – 346 с.
12. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – СПб., 1896. – Т.1. – 594 с.
13. Чельцов М. А. Советский уголовный процес / М. А. Чельцов. – М., 1969. – 237 с.
14. Чангули Г. И. Конституционные принципы уголовного судопроизводства зарубежных социалистических государств / Г. И. Чангули. – К. : Наукова думка, 1981. – 211 с.
15. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : Підручник / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.
16. Шушанашвили А. А. Гласность в советском уголовном процес се / А. А. Шушанашвили. – Тбилиси : Мецниереба, 1969. – 106 с.
17. Петрухин И. Л. Гласность судопроизводства – гарантия социалистического правосудия / И. Л. Петрухин // Гарантии прав личности в социалистическом уголовном праве и процессе. – Ярославль : ЯрГУ, 1981. – 145 с.
18. Батышева Л. Гласность предварительного следствия / Л. Батышева, Е. Коных, А. Леви, Г. Пичкалева // Соц. законность. – 1989. – № 1. – С. 60.
19. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М., 1958. – 703 с.
20. Гласность судебной деятельности по уголовным делам / Отв. ред. В. В. Леоненко. – К. : Наук. думка, 1993. – 188 с.